

COVID-19 Döneminde Kamu Sağlığının Korunması İçin Alınan Tedbirlerin Yaşam Hakkı ve Eşitsizlikler Üzerindeki Etkileri*

Arş. Gör. Emre **ŞİMŞEK****

Makalenin Geliş Tarihi: 20.02.2021 **Kabul Tarihi:** 02.08.2021

**Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir ve TÜBİTAK – ULAKBİM
Veri Tabanında indekslenmektedir.**

DOI [10.30915/abd.978865](https://doi.org/10.30915/abd.978865)

* COVID-19'un ilk görüldüğü 1 Aralık 2019 tarihinden, makalenin ele alındığı 2020 Aralık ayına kadar yaklaşık bir sene geçmiştir. Avrupada ise Şubat-Mart 2020 tarihlerinde başlayarak yayılım/bulaş alanı genişlemiştir ve geçen bu süre zarfında salgın farklı pik noktaları göstererek can kayıplarına neden olmaktadır. Çalışma bu nedenle Aralık 2020 tarihine kadar olan veriler baz alınarak hazırlanmıştır.

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı. <https://orcid.org/0000-0002-5471-2324>

COVID-19 DÖNEMİNDE KAMU SAĞLIĞININ KORUNMASI İÇİN ALINAN TEDBİRLERİN YAŞAM HAKKI VE EŞİTSİZLİKLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

ÖZ

COVID-19 salgını, insanlık tarihinde yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur. Bu yeni sayfa açılırken, insanlar arası tüm davranış normları ve devletlerin yönetsel sistemleri de tekrardan bir yeni ‘gerçek’ haline bürünmektedir. “Yeni normal” olarak isimlendirilen bu süreç içerisinde hukuk, salgın nedeniyle alınan tedbirlerle sürece dahil olmakta ve çeşitli hakların tekrar düşünülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma içerisinde, COVID-19 salgını çerçevesinde alınan ve alınmayan tedbirlerin yaşam hakkı ve sağlık hakkı üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Ayrıca başvuru bu tedbirlerin, farklı gruplar arasındaki eşitsizlikleri hangi açılardan etkilediğine ve hukuk-politika ilişkisi açısından, getirilecek kısıtlamaların bilgi temelinde olması gerekliliği üzerine tartışmalara yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

COVID-19

Yaşam Hakkı

Sağlık Hakkı

Eşitsizlikler

COVID-19 Tedbirleri.

THE EFFECTS OF THE MEASURES TAKEN TO PROTECT PUBLIC HEALTH IN THE COVID-19 PERIOD ON THE RIGHT TO LIFE AND INEQUALITIES

ABSTRACT

The COVID-19 outbreak has opened a new page in human history. As this new page is opened, all behavioral norms among people and the administrative system of the state became a new 'reality' from the beginning. In this process, which is named as the "new normal", the law is included in the process with the measures taken due to the epidemic and reveals the need to rethink various rights. In this study, the effects of the measures taken, or the measures not taken to prevent the COVID-19 epidemic on the right to life and the right to health are discussed. In addition, discussions are given on how these measures affect the inequalities between different groups and on the necessity of the restrictions to be imposed based on information in terms of the relationship between law and policy.

Keywords:

COVID-19

Right of Life

Right of Health

Inequalities

COVID-19 Measures

GİRİŞ

İnsanlık tarihi, birbirinden benzersiz birçok salgın hastalıkla mücadele içermektedir. COVID-19 salgını da insanın, ölümlerle yüzleştiği bir başka salgın olarak hayatımızın en derinine etki etmiş ve etki etmeye devam etmektedir. Salgının yayılım hızı, insan yaşamının küreselleşmesini ve insanlığın hız arayışının bir başka tasvirini gözler önüne sermektedir. Virüsün yıkıcılığının daha net görülmesiyle devletler, vatandaşlarının sağlıklarını koruma maksadıyla çeşitli tedbirler almışlardır. Bu çalışmanın en temelde ilgilendiği soru, salgın döneminde devletlerin almış olduğu tedbirlerin yeterliliği, bağlamı ve yöntemi üzerinedir. Çünkü Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülke, ekonomik nedenlerle salgınla mücadele kapsamında başvurulan kısıtlamaların ya belirli saatlerde ve günlerde uygulanması yönünde tedbirler almışlardır ya da belirli sektörlerin zaruri olarak çalışmaya devam etmesi gerekliliğini ifade etmişlerdir. Bu tedbirler ekseninde, kamu sağlığının korunması için başvurulan kısıtlamaların yeterliliğinin ve/veya eksikliğinin, hukuki olarak en temel haklardan olan yaşam hakkıyla ilişkisi değerlendirilmelidir. Çünkü kamu sağlığının korunması nihai anlamda, yaşam hakkının korunmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu ilişki yaşam hakkı ve sağlık hakkının kesiştiği alanı görmeyi de beraberinde getirmektedir. Çalışma, bu ilişkiler üzerinde durarak salgın tedbirleri nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin olası başvurularında yaşam hakkının korunmasına ilişkin yeterliliği ve/veya eksikliği nasıl değerlendireceği üzerinde durmaktadır. Devletlerin politik bir tercihle, önce ekonomik kaygılarla hareket ederek salgını yönetmeye çalışmaları ve bilgi dayanağı olmadan keyfi tedbirlere başvurmaları veya tedbirleri almamaları bu tip kararlarda etkili olacaktır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde, salgın ortaya çıktıktan sonra farklı devletlerce başvurulan salgın tedbirleri ele alınarak ülkeler arasında salgın yönetiminin hangi değerlendirmelere göre yapıldığı üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle ilgili tedbirlerin karşılaştırılmasının ülkelerin tedbirlere yaklaşımını daha net göstermekle kalmayıp, aynı zamanda yönetsel tercihlerin neye göre veya nasıl şekillendiğini anlamaya da yardımcı olacağı düşünülmektedir. Farklı ülkeler arasındaki salgına ilişkin yönetsel tercih farklarını değerlendirmek de ilgili kararların tartışılmalı yönlerini hukuki olarak ortaya koymayı gerektirmektedir. Başvurulan veya başvurulmayan tedbirlerin yaşam hakkı üzerindeki etkileride çalışmanın odağına alınarak, değerlendirme konusu yapılacaktır. Bu nedenle ülkeler düzeyinde farklılıkları görmeyi, yaşam hakkının bilimsel dayanaktan hareketle hangi seviyede korunduğunu/korunabileceğini görmede aracı bir rolde yer alaca-

ğı düşünölmektedir.^[1]

Çeşitli devletler salgın karşısında tedbirler alırken, salgın krizi şartlarında tüm insanların sosyo-ekonomik durumları eşitmiş gibi hareket etmekte ve toplumda farklı grupların farklı şekilde değerlendirilmesi gerekliliğini göz ardı etmektedir. Bu durum, özellikle temel gıda sektöründe veya temel ihtiyaca bağlı olmayan lüks olarak isimlendirilebilecek sektörlerde insanların üretim ve hizmet alanlarında virüse maruz kalmaları ihtimalinde kendisini göstermektedir.^[2] Devletlerce alınan tedbirler, salgından daha fazla etkilenme ihtimali olan insanların “hak koruma” temele alınarak gözetilmediklerini ortaya koymaktadır. Fiziki çalışma zorunluluğu devam eden kişilerin almış oldukları riske tedbirlerin gerektiği gibi alınmaması eklenince bu kişiler açısından yaşam hakkının kaçınılmaz biçimde tehdit altında olması sonucu doğmaktadır. Bu açıdan alınan ve alınacak olan tedbirlerin eşitsizlikleri nasıl etkilediği üzerinde durularak salgın krizinin farklı toplumsal yapılarıdaki etkileri ele alınacaktır. Esasında bu durum dolaylı olarak mevcut hukuk alanının, sosyo-ekonomik izdüşümlerini de görmeyi beraberinde getirecektir; çünkü hukuk, mevcut haliyle kamu sağlığını korumaya çalışırken, aldığı veya almadığı tedbirlerle de toplumsal gruplar içerisinde bu tip kriz dönemlerinin farklı sarsıcı etkilerle geçmesinde rol oynamaktadır. Bu rol hukukun politik olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmanın ikinci yarısında, alınan tedbirlerin eşitsizlikler üzerindeki etkisine olan ilgisini “*Eleştirel Hukuk Çalışmalarının*”^[3] yaklaşımında görmek mümkündür. Eleştirel çalışmalar, politik tercihlerin hukukla etkileşimi neticesinde görölmeyen yüzleri ortaya çıkarmak ve eşitliğin yapısal bir formda değerlendirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.

-
- [1] Gülriz Uygur, *Hukukta Adaletsizliğı Görmek*, Türkiye Felsefe Kurumu Türk Felsefesi Dizisi:11, Ankara, 2016, ss. 88-91.
- [2] Richard Blundell, Monica Costa Dias, Robert Joyce, Xiaowei Xu, “COVID-19 and Inequalities”, *Fiscal Studies*, 2020, ss. 2-3.
- [3] Eleştirel Hukuk Çalışmaları, 1976 yılında bir grup akademisyenin Wisconsin Üniversitesi Hukuk Fakültesinde toplanması ve 1977 yılında gerçekleştirilen konferans ile ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalarda temel olarak, Liberal Hukuk Teorisinin ortaya koyduğu ‘Hukuk Devleti’ anlayışının yetersiz kaldığı ve hukukun politik yönlerinin gün yüzüne çıkarılması gerektiğidir. Bu nedenle de gerek sosyo-kültürel açıdan gerekse de ekonomi boyutundan hukukun yalpalamayacağı; hukukun da bu gibi öncüllerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği eleştirilerinde bulunmaktadır. Bkz. Kasım Akbaş, *Hukukun Büyübozumu*, NotaBene Yayınları, Ankara, 2015, s. 21.

Salgın pozitif hukuk tartışmalarının gündemini kaçınılmaz olarak meşgul etmektedir. Bu bağlamda alınan tedbirlerin hukuka uygunluğu, formel hukuka uygunluk kriterlerinin maddi adaletin gereklerini içinde bulunulan koşullarda karşılayıp karşılamadığı gibi sorular çerçevesinde hukukçular tarafından da değerlendirilmektedir.^[4] Bu çalışma ise pozitif hukuk alanındaki belirtilen tartışmaları odağa almaktan çok ilgili tedbirlerin yaşam hakkı ve eşitsizlikler üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır.

1. Salgın Döneminde Kamu Sağlığını Koruma Tedbirleri

COVID-19'un Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi olarak ilan edilmesini izleyen tarihlerde dünyanın hemen hemen her yerinde viral etki kendisini göstermeye başlamıştır. Neo-liberal ekonomi, kapitalizm ve küreselleşme kavramları üzerine düşünüldüğünde virüsün bu kadar çabuk bir şekilde dünyanın pek çok bölgesine ve hatta Amazon kabilelerine kadar sıçraması insanın ve metanın dolaşımıyla da doğru orantılıdır.^[5] COVID-19 yayılımında etkili olan nedenlerin saptanmasıyla, ülkelerin kamu sağlığını/halk sağlığını korumak için gerekli tedbirleri alma çabaları gözlenmektedir. Bazı ülkelerde, henüz virüsün bilimsel altyapısı ve neden olduğu mortalite hızının bilinmediği bir süreçte “sürü bağışıklığı” olarak isimlendirilen bir modelin denenmeye çalışıldığı görülse de insan yaşamının/değerinin belirsizlikler üzerine konumlandırılmayacağına anlaşılmasıyla gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir.^[6]

Virüsün insanlar arası yakın temas, havasız ortamlar, çeşitli hijyen kurallarına uyulmaması gibi birbirinden farklı nedenlerle bulaş alanı bulmasının bilimsel olarak kanıtlanmasıyla ilgili tedbirlerin neler olabileceği de

[4] S. R. Doru, “COVID-19 (Koronavirüs) Salgını Sürecinde Yapılan İdari Muamelelerin Hukuka Uygunluğu ve İdarenin Sorumluluğu Meselesi,” *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Cilt.78, Sa.2, 2020, ss.769-807.; Mine Kasapoğlu Turhan, “Covid-19 Pandemisinde İlan Edilen Sokağa Çıkma Yasaklarının İdare Hukuku Yönüyle Değerlendirilmesi”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Cilt 11, 2020.; M. C. Şirin, “Fransa’da COVID-19 ile Mücadele Kapsamında Ulusal Düzeyde Alınan Kolluk Tedbirlerinin Hukuki Rejimi: İlk İzlenimler,” *İstanbul Hukuk Mecmuası*, Cilt.78, Sa.2, 2020, ss.1009-1046.

[5] J.A. Oldekop and Others, “COVID-19 and The Case for Global Development”, *World Development*, 2020, ss. 67.

[6] İoanna Kuçuradi, “Covid-19 Salgını Sırasında Dünyamızın Dününe, Bugününe, Yarınına Bir Kuşbakışı”, *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek*, Telet, İstanbul, 2020, s. 166. Ayrıca ilgili bölümde, sürü bağışıklığı gibi bir politikanın sağlık hakkı ihlaline neden olacağı da vurgulanmaktadır.

netleşmiştir. Politika üreten kamu organlarının bilgisel dayanaklar olmaksızın tahminlerde bulunması ve kamuyu yönlendirmesi salgın döneminde halk sağlığının ciddiye alınmamasına neden olan bir etkidir.^[7] Bilim kurulları ve onların verdikleri tavsiye kararları ilgili hukuk alanında değerlendirilerek, çeşitli söylemler üretilmekte ve önlemler de buna göre alınmaktadır. Böyle bir süreçte kamu sağlığının korunmasında devletler, dezavantajlı grupları gözetecek önlemleri ön plana almaya özellikle dikkat etmelidirler. Yoksullar, azınlıklar, engelliler ve göçmenler gibi farklı sosyo-ekonomik koşullar altında yaşamlarını sürdüren vatandaşlara ihtimam gösterilmediğinde mevcut eşitsizliklerin derinliği de kendiliğinden artacaktır.^[8] Bu keredede eşitsizliklerin artması dışında, kamu sağlığının korunmasında alınan tedbirlerin, farklı ekonomik sektörleri farklı oranlarda veya farklı sektörlerden çalışanları farklı şekillerde virüsle/ölümle yüz yüze bıraktığı gerçeğini görmeyi de arka planda bırakmamalıdır. Bir başka değerlendirmeyle, salgın döneminde bilgiye bağlı olmayan politika üretimiyle küresel ölçekte eşitsizlikleri görmeden ve görmezden gelerek “cehalet ikliminin” yaygınlaşmasının önüne geçilemediği görülebilecektir. Bu eşitsizlikler, toplumdaki kırılgan grupların daha derinden etkilenmesiyle sonuçlanacak ihtimallerin doğmasına neden olmaktadır.^[9]

Bilimsel bulguları takip eden süreçte, Türkiye’de ve vakaların görüldüğü hemen hemen bütün ülkelerde benzer adımlarla kısıtlamalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu geniş kapsamlı süreçte, alınan önlemler çerçevesinde mesafenin ve havalandırma olasılığının az olduğu ibadet alanları, tüm eğitim faaliyeti verilen kurumlar, seyircili spor müsabakaları, müzeler, kafeler, sinemalar, tiyatrolar, alışveriş merkezleri gibi faaliyet veren tüm kurum ve kuruluşları kapsayan yasaklar ve kısıtlamalar gündeme gelmiştir.^[10] Kara sınırlarının kapanması, şehirlerarası ulaşımın kısıtlanması, belirli yaş

[7] ABD Başkanı Donald Trump’ın Covid-19 değerlendirmesi için bkz. <https://www.ntv.com.tr/dunya/trumpnisanda-havalarin-isinmasiyla-corona-virus-biter.a9rgyQ3kPkukek0f74C1vw>, E.T. 23.11.2020.

[8] Keymanthri Moodley and Others, “What Could “Fair Allocation” During the Covid-19 Crisis Possibly Mean in Sub-Saharan Africa?”, *Hastings Center Report* 50/3, 2020, pp. 33-35.

[9] Gülriz Uygur, “Koronavirüs Günlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği”, <https://www.catlakzemin.com/koronavirus-gunlerinde-toplumsal-cinsiyet-esitsizligi-adaletsizlik-perspektifinden-bir-degerlendirme-ve-derinlesen-esitsizlikler/> E.T. 01.12.20.

[10] RG, 29 Mayıs 2020 ve 31139 Sayılı (Mükerrer).

gruplarına ilişkin farklı saatler ve tarihler arasında kısmi sokağa çıkma yasaklarının uygulanması da diğer önlem ve tedbirler açısından Türkiye özelinde ölüm ve vaka sayılarını azaltan nedenlerdendir.^[11] Belirli dönemlerde özellikle Türkiye’de tam kapanma yerine, “kısmi karantina” uygulamasına gidildiği ve vaka takipleri izlenerek, hafta sonları sokağa çıkma yasaklarının ilan edildiği görülmektedir.^[12] Bu ve buna benzer tedbirler, sektörler arasında farklılıklar gözetilerek farklı tarihlerde farklı şekillerde uygulanmaya devam etmektedir. Ancak ilgili tedbirler alınırken, politika belirleyen çeşitli faktörlerin etkisiyle, yaz aylarındaki vaka sayılarının baz alındığı ve kısmi karantinanın da neredeyse “eski normal” yaşam pratiğine yaklaştığı görülmektedir. Buna karşılık Türkiye’de salgının yayılmaması için getirilen kısıtlamaların çoğunun çeşitli mesai saatleri kapsam dışında olacak şekilde alındığı gözlemlenmektedir. Sokağa çıkma yasaklarının yalnızca hafta sonları uygulanması, bunun yanısıra Kasım 2020 tarihli yeni tedbirlerle hayata geçirilen ve hafta içi 21.00-05.00 saatleri arasında alınan sokağa çıkma yasakları tedbirlerinin tüm yurttaşların eşit biçimde korunmasına imkan vermediği görülmektedir. Bu şekilde uygulanan kısmi karantina neticesinde eşitsizliklerin önemsizmediği ve evden çalışma şansını^[13] haiz olmayan kişilerin virüsle yüzleşmek zorunda bırakıldığı görülmektedir. Yine aynı şekilde yetkili kurumlarca yapılan günlük vaka/hasta, vefat sayılarına ilişkin tartışmaların odağında da benzer kaygıların olduğu anlaşılmaktadır.^[14] Böylece sağlık krizi, epistemik dayanakların sarsıntılı olduğu, ekonomik kaygılarla yönetilen ve karar alınan tartışmalı bir hak ihlali odağına da yakınlaşmaktadır.

Bahsi geçen kısıtlamaların ve yaptırımların sürekliliği durumunda, farklı sektörlerden çalışanların salgından insani şekilde korunması gereği ve kısıtlamalar karşısında ekonomik tedbirlerle yaşamlarını idame edebilecekleri önlemlerin alınması ihtiyacı doğmuştur. Yani kamu sağlığının korunmasını temel alan tedbirlerle, dolaylı olarak ekonomik tedbirlerin alınması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu açıdan ülkelerin aldıkları ekono-

[11] RG, 25 Mart 2020 Tarihli ve 31079 Sayılı, RG, 30 Nisan 2020 Tarihli ve 31114 Sayılı (Mükerrer), RG, 15 Mayıs 2020 Tarihli ve 31128 Sayılı.

[12] <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf>, E.T.: 18.12.2020.

[13] Çeşitli iş kollarında zaruri olarak fiziken çalışma aranmaktadır.

[14] “Yaşam sadece bilimsel değil politik kararlarla da şekilleniyor. Pozitif vakaların bildirilmesi noktasındaki endişeler ülkeleri böylesi sansürlere, yan yollara sevk ediyor. Bunu bütün ülkelerin yapıyor olması da çok incitici ve kabul edilemez bir durum.” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54391859>, E.T.: 28.11.2020.

mik tedbirler, kamu sağlığını korumak için alınan tedbirleri desteklemekte ve payanda özelliği göstermektedir. Global ekonomi sisteminin, tedarik açısından dolaşıma bağlı olan üretici-ürün-tüketici arasındaki sürecin ulusal ve uluslararası kısıtlamalar ekseninde daralması ve salgın döneminde insanların taleplerini yalnız gıda ve temel ihtiyaçlar üzerine odaklaması neticesinde COVID-19 sürecinde resesyon (duraksama) olduğu görülmektedir. Ancak ekonomistler ve akademisyenler ekonomik daralmanın, sadece mevcut krizi (hali hazırda var olan) derinleştirdiği ve krizin derinleşmemesi için yeni bir refah devleti modelinin hukuk ve sosyal yaşantıda hayata geçirilmesi gerekliliği düşüncesini COVID-19 döneminde sıkça dile getirilmektedir.^[15] Başka bir yaklaşımda tam kapanma (14 günlük sokağa çıkma yasakları) ve kısmi kapanma halinin modelleme yöntemiyle karşılaştırılarak ekonomik etkileri incelendiğinde, tam kapanma halinde vaka sayılarının azalmasıyla tüketicide güven oluşacağı ve piyasada belirgin talep artışı görülebileceği, bunun yanısıra vakaların da kontrol altında tutulacağı ifade edilmektedir. Kısmi karantinada ise nispeten azalan vaka sayısı karşısında talepte belirsizlik nedeniyle bir artış olamayacağı ve kısmi karantina uygulamalarında ekonomik izleğin tüketicide güvensizlik nedeniyle aşılamayacağı ön görülmektedir. Eski FED başkanı Ben Bernanke'nin sağlık krizinin yönetilemediği hiçbir raddede ekonomik iyiden söz edilemeyeceğini vurgulaması, insanların ekonomik güveni hissedebilmeleri açısından önemli bir ipucu vermektedir.^[16] Bu ve bunun gibi olası modellemelerle epistemik dayanakların politika üretiminde göz önünde bulundurulmaması halinde, hukuk alanındaki bu tedbirler de tartışmalı hale gelmektedir.

Salgın koşullarında ekonomik kaybı en aza indirerek süreci aşmak isteyen ülkeler, ekonomik durumları oranında piyasaya sermaye arzıyla, piyasanın hareketlenmesi ve salgın koşullarında insanların ekonomik durgunluğa düşmemeleri için çeşitli önlemler almışlardır. Bu durum, dolaylı olarak olgusal bir yaklaşımdır. Çünkü mevcut sağlık krizinin devamlılığı halinde, alınan tedbirler nedeniyle, farklı sektörlerin ekonomik kayıpları ve buna bağlı olarak da insanların temel yaşam koşullarını idame ettirmeleri mümkün kılınmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde alınan önlemler kapsamında bir yardım kampanyası düzenlenmiş, vatandaşlardan toplama-

[15] Daron Acemoğlu, "The Post-COVID State", *Project Syndicate*, 2020, ss. 3-4. <https://www.project-syndicate.org/onpomt/four-possible-trajectories-after-covid19-daron-acemoglu-2020-06?barrier=accesspaylog>, E.T.: 24.11.2020.

[16] Selva Demiralp, "Covid-19 Salgınının Ekonomik Etkileri", *Salgın: Tüketiş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek*, Tellekt, İstanbul, 2020, ss. 184-203.

nan paranın yardıma ihtiyacı olan kişilere ulaştırılması şeklinde bir yola başvurulmuştur^[17] ve 100 milyar liralık tedbir paketi açıklanmıştır.^[18] Almanya, 750 milyar Euro kurtarma paketi hazırlayarak, Alman şirketlerin yabancılar tarafından satın alınmaması için de ek önlemler almıştır. Bunun haricinde de ilgili paketle, küçük işletmeler, sanatçılar, bakıcılar gibi serbest meslek çalışma alanlarındaki kişiler 15 bin Euro doğrudan yardım alabilme hakkına sahip olurken, ev sahiplerinin kirasını karşılayamayan kiracıyı evden çıkarmasının önüne geçilmiştir. Avrupa Birliği, üyelerine likidite akışı sağlamak için COVID-19 önlemi olarak 750 milyar Euro değerinde tahvil alım programı açıklamıştır. Fransa, toplam 345 milyar Euro değerinde mücadele paketi açıklayarak serbest çalışanlara doğrudan destek sağlamıştır. İtalya'da 25 milyar Euro değerinde destek paketi açıklanarak kredilerin ertelenmesi sağlanmıştır. ABD'de ekonomik ve sosyal yıkımın önüne geçilmesi için 2 trilyon dolar destek paketi açıklamış ve her ABD vatandaşı için 200 dolar değerinde çek temin edilmiştir. Çin'in pandemide ekonomik tedbirlere ayırdığı rakam, yaklaşık 183 milyar dolar değerindedir ve çeşitli vergi indirimlerini kapsamaktadır. Rusya'da ise ülkede sağlık çalışanlarının maaşlarına zam yapılmıştır. İngiltere'de COVID-19 tedbirleri olarak 81 milyar dolarlık bir yardım paketi hazırlanırken, serbest meslek çalışanlarının da paket kapsamında desteklenmesi amaçlanmıştır. İran ise Mart-Haziran 2020 tarihleri arasında 1,5 milyon yoksul aileye doğrudan 14-40 dolar nakdi yardım yaparak durgunluğun önüne geçmeyi hedeflemektedir.^[19] Örnekleri sayılan bu ülkeler gibi dünya genelinde, COVID-19 tedbirlerinin ekonomik basamağı da mali ölçülere göre fark-

[17] “Ekonomik İstikrar Kalkanı” adında bir önlem paketi açıklamıştı. Paket kapsamında perakende, alışveriş merkezleri, otomotiv ve lojistik gibi sektörlerin muhtasar, KDV ve SGK primleri altı ay ertelendi. Ek olarak nakit akışı bozulan firmaların bankalara olan borçları da üç ay ertelendi. Konaklama vergisi Kasım ayına kadar ötelenirken, iç havayolu taşımacılığında ise üç ay süreyle KDV oranı yüzde 18'den yüzde 1'e indirildi. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) resmi verilerine göre, koronavirüsle mücadele kapsamında bağış kampanyası başlatan diğer ülkeler, Irak, Lübnan, Sri Lanka, Güney Afrika ve Senegal.” <https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCsekar%C5%9F%C4%B1-hangi-%C3%BCIke-hangi-ekonomik-%C3%B6nlemi-ald%C4%B1/a-52969655>, E.T.: 23.11.2020.

[18] Selva Demiralp, “Koronavirüs ekonomik tedbir paketi: Kime, hangi güvence sunuluyor?”, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51958762>, E.T.: 25.11.2020.

[19] “Koronavirüse karşı hangi ülke hangi ekonomik önlemi aldı?”, <https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCsekar%C5%9F%C4%B1-hangi-%C3%BCIke-hangi-ekonomik-%C3%B6nlemi-ald%C4%B1/a-52969655>, E.T.: 27.11.2020.

ılaştırılarak insanların, karantina uygulamalarına ve “güvensizlik” hissiyle talepte bulunmama haline karşı ekonomik güvence sağlanmaya çalışılmaktadır.

Salgının başlangıcında alınan bu giriş tedbirlerine ilaveten sonradan alınan/alınmaya devam eden pek çok ek tedbire rağmen, insanların zaruri olarak ölümlerle yüzleşmeleri ve sürekli virüs tehdidiyle karşı karşıya kalmalarının önüne geçilememiştir. Milyonlarca insan, işleri için yollarda, kalabalık iş yerlerinde virüsle temas etme olasılıklarının olduğu her alanda olmaya devam etmişler veya bir anlamda buna zorlanmışlardır. Bu gerçeklik başka bir açıdan değerlendirilmeyi de beraberinde getirmektedir. Kapitalizm ve sermaye odaklı politik ve hukuki süreçler, tedbirler alınmasına rağmen krizin nasıl yönetilemeyeceğini de göstermektedir. Salgın krizinin ilk sarsıcı etkisinde, gelişmiş devlet başkanlarının yaşamın idame ettirilmemesinden ve halk sağlığının korunmasındansa, kârın maksimize edilmesine yönelik dillendirdikleri söylemler ve politikalar da bunu göstermektedir. Krizin insanlıktan götürdüğü şeyi, yitirilen milyonlarca insanın karşı karşıya kalmış oldukları durumdan ve virüsün yol açabileceği şimdiden bilinmeyen sağlık sorunlarından ziyade, salt kâr maksimizasyonu odaklı bir ekonomi politikası ekseninde okumak insan haklarının ve yaşam hakkının dışlandığı bir politik süreci gerektirmektedir.^[20] Aşağıda, kamu sağlığının korunması için alınan bu toplumsal ve ekonomik tedbirlerin yaşam hakkı üzerindeki olası etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. COVID-19 Tedbirlerinin Yaşam Hakkı ile İlişkisi

COVID-19 global salgını neticesinde tüm dünyada, 60 milyondan fazla insan enfekte olmuş ve yaklaşık 1,5 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir.^[21] Global ölçekte bu kişiler bazen sağlık kuruluşlarının imkânları ve ekipmanları yeterli olmadığından, bazen de halk sağlığı politikaları ve etkili politik hamleler hayata geçirilmediğinden (ya da geçirilemediğinden) hayatlarını kaybetmişlerdir.^[22] Tüm dünyada, sağlık çalışanları başkalarının yaşam hakkını korumak için ağır bedeller ödemiş, binlercesi virüsten enfekte olmuş ve birçoğu yaşamlarını kaybetmişlerdir.

[20] Titthi Bhattacharya, Sarah Jaffe, “Toplumsal Yeniden Üretim ve Salgın”, <https://terrabayt.com/kultur/toplumsal-yeniden-uretim-ve-salgini/>, E.T.: 18.11.2020.

[21] <https://www.worldometers.info/coronavirus>, E.T.: 05.12.2020. (İlgili rakamlar, erişim tarihinde elde edilen güne kadar olan kısmı karşılamaktadır).

[22] Karima Bennouna, “Lest We Should Sleep:1 Covid-19 and Human Rights”, *The American Society of International Law*, 2020, p. 2.

Bu endişe verici gerçek, devlet sistemleri ve insan haklarına yaklaşımı başka bir açıdan değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Yaşam hakkı kavramı, olgusal olarak günümüz literatüründe daha çok ölüm cezası, olağanüstü haller, ötanazi, kürtaj vb. haller ekseninde tartışılmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM) sistemi çerçevesinde insan haklarının ele alınışı açısından yaşam hakkı, bir bütün olarak hem bireyler hem de toplum için hayati bir öneme sahiptir ve temel bir hakkı teşkil etmektedir. Aynı zamanda yaşam hakkı diğer tüm insan haklarından yararlanılması için etkili bir ön korunumu gerektirmektedir.^[23] BM'nin 36 no'lu Genel Yorumu'nda yaşama yönelik doğrudan tehditlere neden olabilecek toplumdaki genel koşullar değerlendirildiğinde, hayatı tehdit eden hastalıkların yayılımı ve bulaş alanı gibi çeşitli faktörlerin oluşumunda taraf devletlere yaşamı koruma görevi verilmektedir.^[24] Yaşam hakkının varlığı, insanın doğal olmayan ölüm karşısında korunmasını sağlamaktadır. İnsan hakları hiyerarşisi göz önüne alındığında, değer açısından ilk ve temel olan yaşam hakkı, yaşama yönelen tehlikeler ve risklere karşı kamu otoritesinin insanı korumasını ve eylemlerini buna göre gerçekleştirmesini gerekli kılmaktadır.^[25]

Türk Hukuku açısından değerlendirildiğinde, 1982 Anayasası'nın 17. maddesi kapsamında, "Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir." şeklinde de açık bir şekilde belirtildiği üzere yaşam hakkı anayasada yer alan çekirdek haklardandır.^[26] "Sosyal ve Eko-

[23] UN Human Rights Comm., General Comment No. 36, para. 2. https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf, E.T.: 20.11.2020.

[24] UN Human Rights Comm., General Comment No. 36, para. 26.

[25] Ayşe Özkan Duvan, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* C. 24/2, 2018, s. 661.

[26] Anayasa m. 15 gereği sert çekirdek haklar güvencesi; "yaşam hakkı, maddi ve manevi varlığın bütünlük hakkı, Din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanma ve bunlardan dolayı suçlanmama hakkı, Suç ve cezaların geçmişe yürütülmesi yasasından faydalanma hakkı, Suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar suçlu sayılmama hakkı" olarak kategorik bir şekilde belirtilmiştir. Yaşam hakkı ve maddi ve manevi varlığın bütünlük hakkı açısından Anayasa, istisnanın istisnasını düzenlemiş ve "savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler"i bu güvencenin dışında tutmuştur. İlgili Anayasa md. 17'de yer alan yaşam hakkı da bu sert çekirdek haktan faydalanmaktadır. Bkz. Tolga Şirin, "1982 Anayasası'na Göre Temel Hak ve Özgürlüklerin Olağanüstü Hal Rejimi: Eski Kavramlara Yeniden Bakmak", *Anayasa Hukuku Dergisi* - Cilt:5 Sayı 10, 2016, ss. 502-503.

nomik Haklar” kapsamında değerlendirildiğindeyse, 1982 Anayasası’nın 56. maddesinde “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir... Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.” şeklindeki bir ve üçüncü fıkralar karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü üzere sosyal devlet ilkesi gereği devlet, kamu sağlığını korumak ve geliştirmekle yükümlü kılınmaktadır. Birinci fıkrada aynı zamanda devlete çevrenin korunması yükümlülüğü de verilmektedir.^[27] Anayasa Mahkemesi kararlarına bakıldığında da Anayasa’nın 56. maddesinde düzenlenen sağlık hakkı, devlete, vatandaşlara sağlık hakkından tam anlamıyla yararlanabilme amacıyla uygun yasal, idari, mali, yargısal ve diğer önlemleri alması zorunluluğu getirmektedir. Başka bir deyişle, devlete gereğini yerine getirme yükümlülüğü doğurmaktadır.^[28] Doğrudan bağlantılı olarak Anayasa Mahkemesi kararları bakımından, yaşam hakkı, anayasal sistem içerisinde en yüksek değere karşılık gelmektedir, bu hak insan onuru ve diğer temel hakların da ön koşulu olarak sağlanmalıdır. Hukuk devleti içerisinde, korunması gereken en büyük değer insanın canı ve sağlığıdır, hukuk kurallarının konulması ve yorumlanmasında da en yüksek ve en önemli değer bu temel ilkelerdir ve buna uygun olarak sürekli gözlemlenmeleri gerekmektedir.^[29]

Yaşam hakkının en temel hak oluşu ve diğer haklara dayanak oluşturduğu düşünüldüğünde sosyal ve ekonomik haklar alanında değerlendirilen “sağlık hakkı” temelini bu “yüce hak”tan almaktadır. Jellinek’in haklar sınıflandırmasındaki negatif, pozitif ve aktif statü hakları olarak işaret edilen hak türleri içerisinde de bu anlayış görülmektedir. Pozitif statü hakları olarak değerlendirilen hak alanı, devletin pozitif edimlerini/yükümlülüklerini işaret ederken, negatif statü hakları alanı daha çok bireyin kendi özerk alanını temsil etmektedir. Negatif statü hakları, devletin müdahil olmasını, bireyin bu alandaki varlığına müdahale etmemesini ve onun insan haklarına saygılı olmasını gerekli kılmaktadır. Aktif statü hakları ise kısaca siyasal hakları işaret etmektedir.^[30]

[27] AYM E. 2006/99, K. 2009/9, Kt. 15.01.2009.

[28] AYM E. 2013/95, K. 2014/176, Kt. 13.11.2014, AYM Bireysel Başvuru: *Zümriüt Ağapınar*, B. No: 2015/3747, 26/12/2018.

[29] AYM E. 1975/198, K. 1976/18, K. 18.03.1976, AYM Bireysel Başvuru: *Hasan Kılıç*, B. No: 2018/22085, 27/1/2021.

[30] Kemal Gözler, *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa, 2017, ss. 152-154.

Kamu sağlığının korunması ve geliştirilmesi devletin insan haklarından kaynaklanan anayasal yükümlülüğü gereği saygı duyma, koruma ve gereğini yerine getirme şeklinde farklı edimlerini karşımıza çıkarmaktadır.^[31] Saygı duyma yükümlülüğü devletin tüm insan hakları karşısında tümüyle negatif bir tavır takınması ve kaçınmasını ifade etmektedir. Koruma yükümlülüğü, bu haklara yönelebilecek her türlü devlet dışı tehdit ve ihlalin devlet tarafından gözetilmesini ifade etmektedir. Saygı duyma yükümlülüğünde negatif bir konumda bulunan devlet, niteliği gereği olumlu bir edimi ifa etmektedir. Gereğini yerine getirme yükümlülüğü açısından devlet, haklar karşısında hemen hemen tümüyle olumlu bir edim yükümlülüğü altındadır. Bu açıdan gereğini yerine getirme iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. İlki, devletin bireyin haklardan yararlanabilmesi için gerekli koşulları sağlamasıdır. İkincisinde ise bu koşulların hazırlanması yeterli değildir. Gereğini yerine getirme ediminin ifası için, haktan yararlanılmasının direkt olarak devlet tarafından bireylere sağlanması da gerekebilecektir.^[32] Birbirinden farklı özellikler ihtiva eden bu yükümlülükler, sağlık hakkı ihlalinin önüne geçilmesi ve kamu sağlığının korunması açısından devleti ödevlendirmektedir. Bu yükümlülükler demokratik hukuk sistemlerinde makul ölçülerde aranmaktadır. Anayasa Mahkemesi de Anayasa'nın 56. maddesi üçüncü fıkrasına göre, devletin sağlık kuruluşlarının hizmetlerini düzenleme, denetleme ve organize etme şeklinde zorunlu özellikler barındıran pozitif yükümlülüklerini içtihatlarında belirtmektedir.^[33]

Yaşam hakkının özü itibarıyla ortaya konulduğu perspektif doğrudan sağlık hakkıyla bağlantı içerdiğinden aşağıdaki bölümde sağlık hakkının pandemi tedbirleriyle ilişkisi ayrıca ele alınacaktır.

3. COVID-19 Tedbirlerinin Sağlık Hakkı ile İlişkisi

İnsan hakları alanında hakların tasnifini takip eden özgürlük ve hak odaklı hareketler günümüzde varlığını birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olarak göstermektedir.^[34] Sağlık hakkının dayanağı da yaşam hakkı

[31] Office of the High Commissioner for Human Rights, "CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)", <https://www.refworld.org/pdfid/4538838d0.pdf>, E.T.: 20.11.2020.

[32] Bülent Algan, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007, ss. 85-90.

[33] Örneğin Bkz. AYM E. 2012/103, K. 2013/105, Kt. 03.10.2013.

[34] 4. kuşak haklar, bilimsel-teknolojik gelişmelerin yol açacağı olumsuz gelişmelere yönelik olarak gündeme gelmişlerdir. İnsanın genetik kopyalanmasının yasaklanması vb. biyo-etik konuları kapsamaktadır.

öncülüğünde devletin pozitif statüsünü işaret eden bir bölgede yer almaktadır. Ancak sağlık hakkı ve yaşam hakkı tam anlamıyla birbirinden ayrılabilir nitelikte görünmemektedir. Çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulsa da kişisel ve siyasal haklar ile ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında hakkın doğası gereği organik bir ilişki bulunmaktadır.^[35] Nitelikli sağlık hizmeti alma hakkının anayasal dayanağı, yaşam hakkı ile kişinin maddi ve manevi bütünlüğünün korunması ve geliştirilmesi hakkına dayanmaktadır.^[36] Anayasa Mahkemesi'ne göre, "Sağlık hakkı, insanların sağlıklarının korunması, hastalandıklarında iyileşmeleri, tıbbi bakım görebilmeleri ve tedavi edilebilmeleri için devletin sağladığı her türlü imkandan yararlanma hakkıdır."^[37]

Sağlık hakkı özelinde düşünüldüğünde, bu hak, uluslararası sözleşmelerle de korunma altına alınan ve taraf devletleri bağlayıcı özellikler ihtiva eden bir hak türüdür. Avrupa Sosyal Şartı'nda, Birleşmiş Milletler (BM) sisteminde Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de sağlık hakkına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. İlgili sözleşmenin 12. maddesinde de taraf devletlerin, "ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkı" olduğu ifade edilmektedir.^[38] Bu maddeye ilişkin 14 numaralı Genel Yorumda, sağlığın diğer insan haklarından faydalanabilme açısından vazgeçilmez bir hak olduğu ön plana çıkarılmaktadır. Bu yorumda sağlık hakkına bağlı, dört temel kriter belirtilmektedir. Birinci kriter, sağlık hizmetlerinin varlığını işaret ederek, kamu sağlığı ve sağlık bakım tesislerinin yeterli miktarda kullanılabilir olması gerekliliğini belirtmektedir. İkinci kriter olarak ulaşılabilirlik kriteri belirlenmiş ve bu kriter daha çok ayrımcılık yasasını da kendi içerisinde barındıran alt başlıklarla genişletilmiştir. Fiziksel açıdan ulaşılabilirlik, ekonomik veya maddi açıdan ulaşılabilirlik ve bilgi edinme açısından ulaşılabilirliği barındırmaktadır. Üçüncü kritere göre, tüm sağlık tesisleri, ürün ve verilen hizmetler "tıp etiği" alanına saygılı ve kültürel olarak uygun/kabul edilebilir olmalıdır. Son olarak, sağlık hizmeti verilen

[35] Nihat Bulut, *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 65-72.

[36] Korkut Kanadoğlu, "Türk Anayasa Hukukunda Sağlık Alanında Temel Haklar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 119, 2015, s. 12.

[37] AYM E. 2012/103, K. 2013/105, Kt. 03.10.2013.

[38] International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, (16 December 1966), <https://www.ohchr.org/Documents/Professionannterest/cescr.pdf>, E.T.: 20.11.2020.

tesislerin, ürün ve hizmetlerin aynı zamanda iyi kalitede ve bilimsel ve tıbbi açılardan uygun olması gerekmektedir.^[39] Yeni kuşak hakların anayasal yükümlülüklerle dahil de şüphesiz insan hakları kavramının gelişmesiyle paralellik göstermektedir. Diğer haklarla ilişkisi tekrar düşünüldüğünde BM düzeyinde insan haklarının bütüncül bir şekilde ele alınarak geliştirilmesi ve korunması da “ilkece” kabul görmektedir.^[40] Bu hak alanı ve kavramsal genişlik insanın varlığını geliştirmesinde, insan onuruna uygun bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi bağlamında önemlidir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ekseninde düşünüldüğünde direkt olarak sağlık hakkına veya onun korunmasına ilişkin bir hak tasviri yer almazsa da sağlık hakkının yaşam hakkı boyutu ve insanın yaşamını sürdürebilirliği açısından elzem olan sağlık koşullarının sağlanması da bildirmede yerini almaktadır.^[41] Avrupa Sosyal Şartı'nın 11. maddesinde de “sağlığın korunması” hakkı şeklinde bir tanımlamada bulunulmuştur.^[42] Bu sayılan uluslararası sözleşmeler ve kararlar dışında da harici olarak Avrupa Konseyi Belgeleri, Dünya Sağlık Örgütü'nün “uluslararası sağlık tüzüğü (International Health Regulations)”^[43] gibi birçok belge ve anlaşmada, sağlığın ko-

[39] Office of the High Commissioner for Human Rights, “CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)”, <https://www.refworld.org/pdfid/4538838d0.pdf>, E.T.: 20.11.2020.

[40] Selman Karakul, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı-I”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3/2, Güz 2016, s. 171.

[41] İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi m. 25 “Herkesin, yiyecek/(beslenme), giyim, konut, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere, kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahını/esenliğini temin için, yeterli bir yaşama standardına (sahip olma) hakkı ve işsizlik, hastalık, maluliyet, dulluk, yaşlılık hallerinde ya da geçim olanaklarından kendi kontrolü dışındaki koşullardan doğan diğer yoksunluk durumlarında, güvenceye (sahip olma) hakkı vardır.”, Universal Declaration of Human Rights Article 25, (10 December 1948) https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

[42] “Akit Taraflar, sağlığın korunması hakkının etkili bir biçimde kullanılması sağlamak amacıyla, ya doğrudan ya da kamusal veya özel örgütlerle işbirliği içinde diğer önlemlerin yanı sıra;

- 1- Sağlığın bozulmasına yol açan nedenleri olabildiğince ortadan kaldırmak;
- 2- Sağlıklı olmayı teşvik etmek ve sağlık konularında kişisel sorumluluk duygusunu geliştirmek üzere eğitim ve danışma hizmetleri sağlamak;
- 3- Kazalar açısından olduğu gibi, salgın, yöresel ve diğer hastalıkları olabildiğince önlemek üzere tasarlanmış uygun önlemler almayı taahhüt ederler.” Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, R.G. 09/04/2007, E.T.: 21.11.2020.

[43] World Health Organization, International Health Regulations, p. 10.

runması ve geliştirilmesine ilişkin maddeler bulunmaktadır.

Sağlık, DSÖ tarafından “bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam iyilik hali” şeklinde açıklanmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde birey, devlet-ten sağlığının korunmasını, geliştirilmesini, herhangi bir hastalık halinde tedavisinin gerçekleştirilmesini talep etme ve devletin ilgili sağlık hizmeti sunan kuruluşlarından yararlanma hakkına sahiptir. Görüldüğü üzere sağlık hakkının konusu ve kapsamı yalnızca sosyal haklar bakımından ele alınamayacak kadar çok yönlülük göstermektedir. DSÖ’nün kurucu anayasasında (kurucu antlaşma) da sağlık hakkının temel bir insan hakkı olduğuna işaret edilmektedir. İlgili maddede, ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardından faydalanmanın ırk, din, siyasi düşünce, ekonomik ve sosyal koşulları yönünden hiçbir ayırım yapılmaksızın her insanın temel hakkı olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu anayasanın temelinde, tüm halkların sağlığının, barış ve güvenliğin sağlanmasının temelini oluşturduğunu ve bunun gerçekleşmesinin bireyler ve devletlerin tam bir iş birliğiyle mümkün olabileceği işaret edilmektedir.^[44]

İlgili sözleşmelere göre taraf devletler sağlık hakkına ilişkin pozitif yükümlülüklerini “mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsü”nde yerine getirmektedirler.^[45] Bu görüş ekseninde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarında da ilgili hakkın korunması bakımından yorumun “imkânsız ve orantısız” şekilde gerçekleştirilmemesi vurgusu yapılmaktadır.^[46] Böylesi bir kriter, esasında, devletin sağlık hakkının gereğini yerine getirmesinde dikkate alınacak fiziki imkânları, erişim ve nüfusa göre sağlık hizmeti verme ve sunma arasındaki ölçülülüğü kastetmektedir. Burada sağlık hakkının yaşam hakkıyla yakın ilişki içerisinde olması nedeniyle, devletin, salgın tedbirleri, ekonomi politikaları veya politik alanda kararlar alırken yaşam hakkının ön planda olması gerekliliği unutulmamalıdır. Örneğin AİHM’nin bir başka kararında, yeterli sağlık bakımı alma hakkına işaret ettiği yargılamada, AİHS’nin 2. maddesinde yer alan yaşam hakkı kavramını, taraf devletlerin yalnızca kasıtlı ve hukuka aykırı şekilde bir kimsenin

[44] World Health Organization, “Constitution of the World health Organization”, https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf, E.T.: 18.11.2020.

[45] Anayasa 65. maddesindeki düzenleme şu şekildedir: “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”

[46] D. J. Harris, M. O’Boyle, C. Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1995, p. 18-19.

yaşamına son vermekten kaçınması şeklinde yorumlamamaktadır. Aynı zamanda, L.C.B/Birleşik Krallık davasında, taraf devletlerin yargı yetkisi altında bulunan şahısların yaşamlarını korumak için kendisinden beklenen tüm önlemleri almasını bir ödev olarak işaret etmektedir.^[47] AİHM, Calevelli&Ciglio/İtalya davasında vermiş olduğu kararda da sağlık ve sağlığa erişim hakkını yaşam hakkı ekseninde yorumlayarak taraf devletlerin vatandaşlarının yaşam haklarını korumaya yönelik tedbirler alması gerekliliğini belirtmiştir.^[48]

Bahsi geçen uluslararası antlaşmalar ve AİHM kararları ekseninde düşünüldüğünde, mevcut sağlık sistemi ve sağlık sistemine erişim açısından kriterlerin dava konusu olması devletin mali ölçekteki yeterlilikleri ekseninde değerlendirilebilir. Sağlık politikaları, sağlık hizmeti ve sağlık ürünleri ayırım yapılmaksızın her yurttışa mali kaynaklar ölçüsünde sağlandığında veya sağlanamadığında sağlık hakkı üzerinden yargılama gerçekleştirmek doğru olacaktır. Fakat kamu sağlığının korunmasında, bireyin yaşam hakkının korunması öncelenmediği veya bu hakkın sağlanması tercihen örtülü olarak arka planda bulundurulduğu zaman sağlık hakkının ihlalinden ziyade, yaşam hakkının ihlali söz konusu olabilecektir. Örneğin, Covid-19 salgınının en şiddetli yaşandığı ülkelerden birisi olan Brezilya'da Devlet Başkanı Jair Bolsonaro, karantina karşıtı olarak hareket etmekte, federal eyaletlerin almış oldukları salgın önlemlerine karşı halkla birlikte gösterilere katılmakta ve COVID-19 salgınının küçük bir grip olduğunu ifade ederek mevcut bilimsel gerçekliği politik söylemle yok saymaktadır.^[49] Politika alanındaki bu hamle neticesinde, Brezilya'da toplam altı milyondan fazla insan viral enfeksiyon geçirmiş ve yaklaşık yüz yetmiş bin insan hayatını kaybetmiştir.^[50] İzlenen salgın politikası neticesinde tüm sağlık sistemi çökmüş ve politika belirleyen yöneticilerin siyasal tercihleri nedeniyle insanlar ölüme terk edilmiştir. Aynı zamanda Bolsonaro'nun uyguladığı bu ölümcül politikalar neticesinde Brezilya'da bulunan ve bir

[47] AİHK, *Association X. v Birleşik Krallık* (7154/75), 12.07.1978; AİHM, *L.C.B v Birleşik Krallık* (14/1997/798/1001), 09.06.1998, s. 36.

[48] *Calvelli & Ciglio v. Italy* (application no. 32967/96), 17.01.2002.

[49] "Brezilya'da Bolsonaro Kovid-19'u yense de sağlık sistemi alarm veriyor", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brezilyada-bolsonaro-kovid-19u-yense-de-saglik-sistemi-alarm-veriyor-1925823>, E.T.: 22.11.2020.

[50] "Brezilya'da vaka sayısı 1 milyonu aştı", <https://www.dw.com/tr/brezilyada-vaka-say%C4%B1s%C4%B1-1-milyonu-a%C5%9Fr%C4%B1/a-53880486>, E.T.: 12.12.2020.

milyondan fazla sağlık çalışanını ve altmıştan fazla sendikayı temsil eden “Sağlık Çalışanları Sendikası Komisyonu”, Uluslararası Ceza Mahkemesine Bolsonaro hakkında, “soykırım” suçunun işlendiği iddiasıyla yargılama talebinde bulunmuşlardır.^[51] Siyasi iktidar, salgından korunma yükümlülüğünü yerine getirmediğinde, AİHM kararları bağlamında sağlık hakkının korunmasından ziyade yaşam hakkının ihlali söz konusu olabilecektir. Örneğin, Hindistan’da sağlık hakkı açık bir şekilde anayasada düzenlenen haklar arasında sayılmamasına rağmen, mahkemeler, sağlık hakkını yaşam hakkının ayrılmaz bir parçası olarak yorumlamaktadırlar.^[52] Bu açıdan hukuk devleti ve hukukun evrensel normlarına da öncelik verilerek insan değeri, insan onuru ve insan hakları odağında değerlendirme yapılmalıdır.

COVID-19’un yaşam hakkı üzerinden nasıl değerlendirileceği önümüzdeki dönemlerde mahkemeye yapılacak başvurularla da şekillenecektir. Bu çalışmanın yapıldığı dönemde yalnızca AİHM’in COVID-19 ekseninde vermiş olduğu Le Mailloux/France kararında, başvurunun, Fransa hükümetinin pandemi dönemindeki politikası üzerinden yaşam hakkı (md. 2), işkence yasağı (md. 3), aile ve özel hayata saygı (md. 8) ve ifade özgürlüğü (md. 10) ihlallerinin olduğu iddiası karşısında Mahkeme, ilgili politikaların bireyin hayatının nasıl etkilendiğine dair yeterli bir gerekçelendirme göremediği için başvurunun “kabul edilemez” olduğuna hükmetmiştir.^[53] Ancak pandemiye yaklaşım açısından farklı ülkelerdeki farklı politika süreçleri bir uyuşmazlık konusu olarak önüne geldiğinde, başvuranların fiziki imkânlar yeterli olmasa da toplu alanlarda çalışmaları halinde COVID-19 nedeniyle yaşamlarını yitirmeleri, sürekli sağlık sorunuyla karşılaşmaları veya henüz bilinmeyen COVID-19’un sağlık üzerindeki etkilerinin ortaya çıkmasıyla Mahkemenin nasıl kararlar alacağı bilinmemektedir.

[51] “Brezilya’da Bolsonaro Kovid-19’u yense de sağlık sistemi alarm veriyor” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brezilyada-bolsonaro-kovid-19u-yense-de-saglik-sistemi-alarm-veriyor-/1925823>, E.T.: 23.11.2020.

[52] Selman Karakul, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı-I”, s. 203.

[53] Le Mailloux v. France (application no. 18108/20), 03.12.2020.

4. COVID-19 Salgınında Mevcut Eşitsizliklerin Derinleşmesi Sorunu

Eleştirel Hukuk Çalışmaları, hukukun politik yönünün görünürlüğünü ortaya çıkarma açısından hukuk alanında çalışmalarını yürütmektedir. İlgili hukuk alanı 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren çalışmalarını hukukun sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve ekonomi boyutuna odaklanarak politik alanda gerçekleştirilen tercihlerin bu disiplinleri iç içe değerlendirme gerekliliğini ifade etmektedir. Eleştirellerin çalışmalarına göz atıldığında iki temel ayrım dikkat çekicidir. İlk görüş, hukuk doktrininin toplumun belirli bir kesimini dikkate alarak hazırlanmış olduğunu ve doktrinsel tartışmaların çelişik ve manipülasyona açık olduğunu vurgular.^[54] İkinci görüş ise Marx ve Weber'in sosyal teorilerinden beslenerek fonksiyonel olarak tarihsel ve sosyal okumalar yapan, buna ilişkin olarak da kapitalizmin hukuk doktrininin nasıl etkilediği veya yeniden biçimlendirdiğine yönelik söylemlerde bulunan yaklaşımı ifade etmektedir.^[55] Her iki farklı görüşün ortaklaştığı nokta değerlendirildiğinde ise, mevcut hukuk düzeninde egemen olan üsluba ve ilgili üslubun korunmasına ilişkin "Liberal Hukuk Teorisinin" sarf ettiği çabaya karşı durmaları söylemek mümkündür. Eleştireller, endüstriyel toplumun, insan doğasının veya ahlaki düzenin gereksinimleri için mevcut sosyal düzenlemelerin karşısında duran görüşleri reddetmektedirler.^[56]

Eleştirel Hukukçuların çalışmalarının nüvesinde, bağımsız ve tarafsız bir hukuk olamayacağı ve hukukun tarafgirliği açısından bir değerlendirme söz konusudur. Eleştirellere göre hukuk, mevcut toplumsal yapıyı oluşturan konumlanışa bağlı olarak şekillenmektedir. Örneğin, mevcut ekonomik yapıyı kapitalizm yönlendiriyorsa; mevcut 'güçlü' elitin ya da grubun çıkarlarını destekleyecek olan liberal hukuk sistemi ve ekonomisi bu hukuku yönlendirmektedir.^[57] Farklı düşünce sistematiklerinin hukuka bakış, hukuku ele alma biçimleri de farklılaşmaktadır. Örneğin Marksist hukuk teorisi çerçevesinde devlet ve hukuk, tarih ve toplumsal olarak iç

[54] Şefik Taylan Akman, "Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi", *AÜHFED* 61 (4) 2012, s. 1280.

[55] Şefik Taylan Akman, "Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi", s.1281.

[56] Roberto Mangabeira Unger, *The Critical Legal Studies Movement*, Harvard University Press, 1986, s.121.

[57] Kasım Akbaş, *Hukukun Büyübozumu*, ss. 103-105.

içerir. Bu açıdan hukuk sınıfsal bir grubun altında ezilenlerin, sömürülmesi için kullanılan bir araçtır. Her hukuk sistemi, mevcut iktidarın temel çıkarlarını ve ideolojisini korur ve kollar. Yine bu değerlendirmede sınıfların ortadan kalkmasıyla mevcut hukuk düzeninin de ortadan kalkacağı iddia edilir.^[58] Eleştirellerin bu argümanları ekseninde, COVID-19 salgını neticesinde hukukun politik yönü kendisini tekrar ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan mevcut tedbirlere eleştireller ekseninde bakıldığında, yapısal adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin derinleşmesi olgusu daha da net bir şekilde görülebilecektir.

Salgın yönetiminde yukarıda ifade edilen kararlar alınırken, dünya genelinde politika yapıcı/hukuk belirleyici konumda bulunan insanların da yönetsel faaliyetlerini yeterince duyarlı ve bilinçli bir şekilde yönetemedikleri eleştirellerin de altını çizdiği gibi dikkat çekmektedir. Örneğin Hindistan hükümeti, salgının ülkede görülmesiyle çok kısa sürede, ülke genelinde üç hafta sürecek bir sokağa çıkma yasağı kararı almıştır. Başbakan Narendra Modi, virüsün yayılımının engellenmesi için kamu ve özel ulaşım araçlarını kısıtlamıştır. Ülkenin büyük göçmen işçi nüfusu, seyahat aracı bulamadığı için uzun mesafeleri evlerinde “güvende” olabilmek için yürüyerek aşmak durumunda kalmışlardır. Böyle bir göç hareketliliği de hiçbir sağlık kuruluşu olmayan veya sağlığa ulaşımın yetersiz olduğu köylere virüsün kolaylıkla yayılmasına neden olmuştur.^[59] Ancak Modi, yurt dışında yaşayan (üst-orta sınıf) Hintlilerin akın akın ülkeye dönmeleri için uğraşlar vererek, özel uçakların organize edilmesini sağlamış, özel vizeler çıkarılmasıyla çeşitli istisnalar yapabileceğini de göstermiştir.^[60] Benzer şekilde Şili Hükümeti, nakit desteğinde bulunarak yoksul nüfusun temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak yerine politik gerekçelerle, yoğun kalabalıkların olduğu meydanlarda medyatik bir şekilde insanlara gıda dağıtımını gerçekleştirmiştir. Çoğu yoksul olan ve sağlık erişimi bulunmayan halk, bu kalabalık içerisinde viral etki tehlikesi altında temel gıdaya erişmek zorunluluğunda bırakılmıştır.^[61] Yukarıda da farklı gerekçelerle ifade edildiği üzere, epistemik cehaletin giderilmesi için ilgili tedbirleri alan yetkililerin

[58] David Kairys, “*Law and Politics*”, Geo. Wash. L. Rev., 1984, s. 250.

[59] Arundhati Roy, “The Pandemic Is a Portal”, *Financial Times* 3 April 2020, <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fe-fcd274e920ca> E.T. 30.12.2020.

[60] Titthi Bhattacharya, Sarah Jaffe, “Toplumsal Yeniden Üretim ve Salgın” <https://terrabayt.com/kultur/toplumsal-yeniden-uretim-ve-salgini/>, E.T.: 18.11.2020.

[61] Cristian Timmermann, “Epistemic Ignorance, Poverty and the COVID-19 Pandemic”, *Asian Bioethics Review* 30, July 2020, p. 2.

bilgisel kanıta ve bir dayanağa göre hareket etmeleri salgının kontrolü için gereklidir. Aynı zamanda kamu sağlığı politikaları özelinde epistemik dayanak yalnızca sağlık bilimlerinin güncel verilerine göre değerlendirilmelidir. Sosyal bilimler alanında elde edilen bulguların da formülasyona katıldığı bir süreç izlenerek daha fazla insan hayatına, doğru temas alanlarıyla, eşitsizlikleri daha da derinleştirilmeyerek yaklaşılmalıdır. [62]

İsveç Hükümeti, salgının başlamasından sonra ek bir önlem almaksızın vatandaşlarına gönüllü olarak uymalarının iyi olacağı önerilerde bulunmuştur. “Sürü bağışıklığının amaçlandığı bu salgınla mücadele metodunda, İsveç’teki ölüm oranlarının komşuları Danimarka, Norveç, Finlandiya’ya göre dokuz kat fazla olduğu anlaşılmıştır. [63] Salgın kaynaklı ölüm oranlarının bu kadar fazla olmasına neden olan politikaya çeşitli eleştiriler getirildiğinde, İsveç’in baş epidemiyoloğu Anders Tegnell, sorunun göçmenlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. [64] İsveç’in komşu ülkelerine göre göçmen nüfus fazlalığı dikkate alındığında esasında bu gerekçe örtülü olarak bazı gerçeklikleri de gün ışığına çıkarmaktadır. İsveç’te göçmen nüfusu, daha çok temel işlerde çalışarak, mevcut eşitsizlikler içerisinde yaşamalarını idame ettirmektedirler. Dolaylı olarak virüsle yüzleşen toplumsal alanda hayatlarını sürdürmekteledir. Tegnell’in açıklaması da farkında olmadan buna işaret etmektedir. İsveç Hükümeti’nin salgın tedbirleri almaması nedeniyle, göçmenlerin ve çeşitli kırılgan grupların eşitsizliklerinin derinleşmesinin de ötesinde bu grupların ölümle yüzleşmek zorunda bırakıldıkları anlaşılmaktadır.

COVID-19 salgını, dünya genelinde, öncelikli olarak sağlık krizi ve insanların yaşam haklarını koruma mücadelesiyle başlamışken, süreç içerisinde durgunlaşan ekonomik atmosfer bu insani krizi giderek derinleştirmekte ve ekonomik anlamda bir kriz ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Pandeminin yayılımının azaltılması için gereği gibi alınmayan önlemler,

[62] Timmermann, “Epistemic Ignorance, Poverty and the COVID-19 Pandemic”, p. 3.

[63] “Avrupa’da yeni koronavirüs dalgası: Vakalar ve ölümler artarken yeni yıl sıkı karantina tedbirleriyle karşılanacak”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55366917>, E.T.: 31.12.2020.

[64] “İsveç’in koronavirüsle mücadeleden sorumlu ismi, ölüm oranı fırlayınca göçmenleri suçladı”, <https://www.indyturk.com/node/282261/d%C3%BCnyai%CC%87sve%C3%A7in-koronavir%C3%BCsle-m%C3%BCadeleden-sorumlu-ismi-%C3%B6l%C3%B Cm-oran%C4%B 1 -f%C4%B 1 rlay%C4%B 1 nca-g%C3%B6l%C3%A7menleri>, E.T.: 01.01.2021.

sağlık sistemlerini bir noktadan sonra felce uğratmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak fabrikaların kapalı kalması, küresel iş gücünün yarısının geçim kaynaklarını ciddi şekilde etkileyerek yaklaşık 1,6 milyar öğrencinin yüz yüze eğitim alma imkânından mahrum kalmasına neden olmuştur. Mevcut yoksulluk sınırı kendisini daha da derinleştirerek kırılğan grupların yaşam kalitelerinin daha da düşmesine yol açmaktadır. Dünyanın küresel ölçekli insani koşulları göz önünde bulundurulduğunda, COVID-19 neticesiyle doğan problemler, en yoksul ve en savunmasız insanları orantısız şekilde etkilemektedir. Kadınlar, çocuklar, mülteciler, yaşlılar, engelliler, göçmenler, evsizler, kayıt dışı istihdam edilen sektör çalışanları bu gruplara dahildirler.^[65] Ayrıca salgın nedeniyle küresel ölçekli ekonomik kalkınmanın sürdürülememesi ve sağlık kaygılarının ekonomi üzerindeki belirsizlikleri arttırması nedeniyle, doğrudan işsizliklerin artması ve/veya daha düşük gelirli çalışma modellerinin yaygınlaşması da başka bir değerlendirme alanı oluşturmaktadır.^[66] Ülkeler arasındaki güç dengelerinin de salgın krizinin başlarında ve devam eden salgın döneminde önemli sorunlar ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır. Nispeten güçlü ülkelerin salgından korunmak için ithalatı yapılan maske ve dezenfektan yüklü gemilere el koydukları görülmektedir. Böylece, gelişmemiş ülkelerin virüsten korunma çabaları da “güçlü” devletlerin “histerik” eylemleri nedeniyle zayıflamıştır.^[67]

Kamu sağlığının korunması için verilen “kendini izole etme” talimatları, aslında insanların birbirine küresel ölçekte ne kadar bağımlı olduğu gerçeğini görmeye de vesile olmaktadır. Güçlü devletlerin aşu yarışında, “öncelikli” olarak aşidan yararlanma istekleri diğerlerini görmeyecek boyuta evrildiğinde, kapitalizmin herhangi insani bir sınırının olmadığını anlamaya yardımcı olabilir. Alınan tedbirlerin toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştirdiği yerde, virüs sanılanın aksine herkese adil bir şe-

[65] ECOSOC, “Progress towards the Sustainable Development Goals: Report of the Secretary-General”, *United Nations Economic and Social Council*, 2020, p. 2. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26158Final_SG_SDG_Progress_Report_14052020.pdf, E.T.: 28.11.2020.

[66] United Nations Department of Economic and Social Affairs, “Everyone Included: Social Impact of COVID-19”, <https://www.un.org/development/desa/dspd/ever-yone-included-covid-19.html>, E.T.: 02.12.2020.

[67] “İtalyanlar tıbbi malzeme taşıyan gemimize el koydu’ diyen Tunuslu Bakan: Tüm Avrupa ülkeleri bir histeri yaşıyor”, <https://tr.sputniknews.com/dunya/202003251041680903-italyanlar-tibbi-malzeme-tasiyan-gemimize-el-koydu-diyen-tunuslu-bakan-tum-avrupa-ulkeleri-bir/>, E.T.: 05.01.2021.

kilde yaklaşmamaktadır. Ayrımcılık virüsün “gerçekleştirdiği” bir davranış değildir. Bununla birlikte insanların insan haklarıyla örtüşmeyecek derecede bir ulusalcılık/milliyetçilik anlayışı benimsemeleri, yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve kapitalizmin insanı kendi insanı özelliklerine yabancılaştırması gibi nedenlerle bu ayrımcılığın olabildiği/olabileceği unutulmamalıdır.^[68] Virüsün herkese bulaşabildiği bir gerçeklikte sağlığa erişimin de bu kadar adaletli olduğu düşünülmemelidir. Bu salgın özelinde ve diğer tüm hastalıklarda da sıkça görüldüğü gibi “kimin yaşayıp kimin öleceğine” büyük oranda yoksulluk ve sağlığa erişim olanağı karar vermektedir.^[69]

Dünya Bankası'nın COVID-19 özelinde hazırlamış olduğu raporlarda, mevcut salgın ekonomisi ve etkileri analiz edilmiştir. Bu analizlerde gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin finansal olarak küresel ölçekte daha fazla geride kalacağı vurgulanmıştır. Aynı zamanda, salgının sosyo-ekonomik riskleri, kırılğan ve savunmasız gruplar üzerinde kendisini daha çok belirginleştirmektedir. Salgının bulaş alanı, gecekondular, mesafenin kısıtlanamayacağı iş sahaları ve kırılğan topluluklarda daha fazla etkili olmaktadır. Bu açıdan ekonomik zorunlulukları gereği çalışmakla yükümlü olan kişiler diğer insanlara göre salgının vermiş olduğu fiziki ve ruhsal etkileri daha yoğun biçimde yaşamaktadırlar.^[70] Bu ve buna benzer belirlemeler ekseninde ve bu çalışmanın temel sorusu çerçevesinde değerlendirildiğinde, ülkelerin tedbirleri ele alış biçimleri genelleştirilmeden, kırılğan grupların da öncelikle gözetilmesi halinde, mevcut eşitsizlikler arasındaki farkın daha da fazla açılmasının önüne geçilebileceği düşünülmektedir. Eleştirel hukuk çalışmalarının altını çizdiği gibi hukuk, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel olgulardan kopuk bir yerde değildir. Mevcut düzenlemeler, hukukun insan yönünü daha çok ön planda tutmayı gerekli kılmalıdır. Çünkü bu haliyle, salgın politikalarıyla revize edilen pozitif hukuk alanı, tedbirleri alırken eşitsizlikleri derinleştirmeme gibi bir saikle hareket etmemektedir. Haliyle “görünmez” olan kırılğan alanların daha çok hasar almasının önüne geçmek, politik alanda hukukun varlığını tercihlere göre yansıtmasının da kırıncı etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda kırılğan grupların sağlık hakkına erişimi de bu yönüyle çalışmanın ilk odak alanı

[68] Judith Butler, “Kapitalizmin Sınırları Var”, <https://terrabayt.com/dusunce/kapitalizmin-sinirlari-var/>, E.T.: 02.12.2020.

[69] Titthi Bhattacharya, Sarah Jaffe, “Toplumsal Yeniden Üretim ve Salgın”, <https://terrabayt.com/kultur/toplumsal-yeniden-uretim-ve-salgin/>, E.T.: 18.11.2020.

World Bank, Protecting People AndEconomies: IntegratedPolicy Responses to Covid-19, 2020, p. 8-10.[70]

mesinden ziyade, ekonomik önceliklere yer verir biçimde şekillendiği bir salgın dönemi yaşanmaktadır. Kısıtlamaların yöntemi, dolaylı olarak sağlık emekçileri, temel gıda işçileri ve buna benzer zorunlu alanlar dışında kalan çalışan nüfus için kişileri yaşam tehdidiyle yüzleştiren kısıtlamalarla gerçekleştirilmedi. DSÖ'nün salgın sürecinin başından itibaren ülkeler arası koordinasyon, şeffaflık, bilimsel salgın önlemleri, salgın yönetimi ve insanların bilgilendirmesi gibi görevleri açısından etkin müdahalelerde bulunamayışı da eleştirilere sebebiyet vermektedir.^[73]

Yaşam hakkının devletler tarafından en temel değer olarak ele alınması gerekliliği karşısında, ekonomik kaygılarla hareket edilerek salgın tedbirlerinin yönetilmeye çalışılması, hukukun çeşitli ölçülere göre değerlendirme yapmasını gerekli kılmaktadır. Elbette sağlık hakkı, mali kaynaklar ölçüsünde orantısız ve imkânsız bir yorumla değerlendirilmemelidir. Ancak AIHM'nin çeşitli içtihatlarında da görüldüğü üzere devletin, sağlık hakkının korunmasını yaşam hakkının korunması ile bağlantılı biçimde ele alması gerekmektedir. Ülkelerce alınacak olan tedbirlerin, farklı ülkelerin uyguladıkları tedbir politikalarına göre şekillenmesi ve yaşam hakkının COVID-19 tedbirleriyle daha sıkı bir şekilde korunması aranmalıdır. Yaşam hakkının korunması pozitif yükümlülükler de gerektirdiğinden, devletlerin yapmakla yükümlü olduğu eylemleri yapmama veya bunu görmezden gelme gibi bir seçeneği de bulunmamaktadır. Bu nedenle, kamu sağlığının korunması bakımından alınan tedbirlerin en temel haliyle yaşam hakkı odağına çekilerek, görmezden gelinen grupların da özellikle hakları açısından koruma çemberinin içinde kalacağı politikalar üretilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaş, Kasım: *Hukukun Büyübozumu*, Nota Bene Yayınları, Ankara, 2015.

Akman, Şefik Taylan: "Hukuk Politika İlişkisi Bağlamında Eleştirel Hukuk Çalışmaları Hareketi", *AÜHFD* 61 (4), 2012, s. 1280-1282.

Algan, Bülent: *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2007.

[73] "Dünya Sağlık Örgütü'nün Koronavirüs Yöntemi", <https://setav.org/assets/uploads/2020/07/A324.pdf>, E.T.: 20.01.2021.

Bennoune, Karima: “Lest We Should Sleep”:1 Covid-19 and Human Rights”, *The American Society of International Law*, 2020, p. 2-5.

Blundell Richard, Dias Monica Costa, Joyce Robert, Xu Xiaowei, “COVID-19 and Inequalities”, *Fiscal Studies*, 2020, ss. 2-3.

Bulut, Nihat: *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Demiralp, Selva: “Covid-19 Salgınının Ekonomik Etkileri”, *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek*, Tellekt, İstanbul, 2020.

Gözler, Kemal: *İnsan Hakları Hukuku*, Ekin Yayınları, Bursa, 2017.

Harris, D. J., O’Boyle, M., Warbrick C.: *Law of the European Convention on Human Rights*, Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1995.

Kairys, David: “Law and Politics”, *Geo. Wash. L. Rev.*, 1984, s. 250.

Kanadoğlu, Korkut: “Türk Anayasa Hukukunda Sağlık Alanında Temel Haklar”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 119, 2015, s. 12.

Karakul, Selman: “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı-I”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 3/2, Güz 2016, s.171.

Kuçuradi, İoanna: “Covid-19 Salgını Sırasında Dünyamızın Dününe, Bugününe, Yarınına Bir Kuşbakışı”, *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek*, Tellekt, İstanbul, 2020.

Moodley, Keymanthri ve Diğerleri : “What Could “Fair Allocation” During the Covid-19 Crisis Possibly Mean in Sub-Saharan Africa?”, *Hastings Center Report* 50/3, 2020, pp. 3338.

Oldekop, J.A. ve Diğerleri: “COVID-19 and The Case for Global Development”, *World Development*, 2020, ss. 6-9.

Özkan Duvan, Ayşe: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 2. Maddesi Çerçevesinde Yaşam Hakkının Korunmasında Devletin Yükümlülüğü”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. 24/2, 2018, s. 661.

Şirin Tolga, “1982 Anayasası’na Göre Temel Hak ve Özgürlüklerin Olağanüstü Hal Rejimi: Eski Kavramlara Yeniden Bakmak”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, Cilt:5 Sayı 10, 2016, ss. 502503.

Timmermann, Cristian: “Epistemic Ignorance, Poverty and the COVID-19 Pandemic”, *Asian Bioethics Review* 30, July 2020, p. 2.

Unger, Roberto Mangabeira: *The Critical Legal Studies Movement*, Harvard University Press, 1986.

Uygur Gülriz: *Hukukta Adaletsizliği Görmek*, Türkiye Felsefe Kurumu Türk Felsefesi Dizisi:11, Ankara, 2016.

World Bank: *Protecting People And Economies: Integrated Policy Responses to Covid-19*, 2020.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

Acemoğlu, Daron : “The Post-COVID State”, *Project Syndicate*, 2020, ss. 34. <https://www.project-syndicate.org/onpoint/four-possible-trajectories-after-covid19-daron-acemoglu-2020-06?barrier=accesspaylog>, E.T. 24.11.2020.

Bhattacharya, Titthi, Jaffe, Sarah : “Toplumsal Yeniden Üretim ve Salgın” <https://terrabayt.com/kultur/toplumsal-yeniden-uretim-ve-salgin/>, E.T. 18.11.2020.

Butler, Judith: “Kapitalizmin Sınırları Var”, <https://terrabayt.com/dunya/kapitalizmin-sinirlari-var/>, E.T. 02.12.2020.

Demiralp, Selva : “Koronavirüs ekonomik tedbir paketi: Kime, hangi güvence sunuluyor?”, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51958762>, E.T.: 25.11.2020.

ECOSOC: “Progress towards the Sustainable Development Goals: Report of the Secretary-General”, *United Nations Economic and Social Council*, 2020, p. 2. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26158Final_SG_SDG_Progress_Report_14052020.pdf, E.T.: 28.11.2020.

<https://setav.org/assets/uploads/2020/07/A324.pdf> E. T. 20.01.2021.

<https://tr.sputniknews.com/dunya/202003251041680903-italyanlar-tibbi-malzeme-tasiyan-gemimize-el-koydu-diyen-tunuslu-bakan-tum-avrupa-ulkeleri-bir/>, E.T.: 05.01.2021.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brezilyada-bolsonaro-kovid-19u-yense-de-saglik-sistemi- alarm-veriyor-/1925823>, E.T.: 22.11.2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/brezilyada-bolsonaro-kovid-19u-yense-de-saglik-sistemi- alarm-veriyor-/1925823>, E.T.: 23.11.2020.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55366917>, E.T.: 31.12.2020.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54391859>, E.T.: 28.11.2020.

<https://www.dw.com/tr/brezilyada-vaka-say%C4%B1s%C4%B1-1-milyonu-a%C5%9F%C4%B1/a-53880486>, E.T.: 12.12.2020.

<https://www.dw.com/tr/ds%C3%B6-d%C3%BCnya-feci-bir-ahlaki-iflas%C4%B1n-e%C5%9Fi%C4%9Finde/a-56268417>, E.T.: 18.01.2021.

<https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCsekar%C5%9F%C4%B1-hangi-%C3%BClke-hangi-ekonomik-%C3%B6nlemi-ald%C4%B1/a-52969655>, E.T.: 23.11.2020.

<https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCsekar%C5%9F%C4%B1-hangi-%C3%BClke-hangi-ekonomik-%C3%B6nlemi-ald%C4%B1/a-52969655>, E.T.: 27.11.2020.

<https://www.indyturk.com/node/282261/d%C3%BCnya/icc%87sve%C3%A7in-koronavir%C3%BCsle-m%C3%BCcadeleden-sorumlu-ismi-%C3%B6l%C3%BCm-oran%C4%B1-f%C4%B1rlay%C4%B1nca-g%C3%B6%C3%A7menleri>, E.T.: 01.01.2021.

<https://www.ntv.com.tr/dunya/trumpnisanda-havalarin-isinmasiyla-corona-virus-biter,a9rgyQ3kPkukek0f74C1vw>, E.T.: 23.11.2020.

<https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf>, E.T.: 18.12.2020.

COVID-19 Döneminde Kamu Sağlığının Korunması İçin Alınan Tedbirlerin Yaşam Hakkı ve Eşitsizlikler Üzerindeki Etkileri

<https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/covax-hakk%C4%B1nda-g%C3%BCncellenen-bilgilere-g%C3%B6re-unicef-covid-19-a%C5%9F%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1n-da%C4%9F%C4%B1t%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1>, E.T.: 19.01.2021.

<https://www.worldometers.info/coronavirus>, E.T.: 05.12.2020.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights : (16 December 1966), <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf>, E.T.: 20.11.2020.

Office of the High Commissioner for Human Rights, “CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)”, <https://www.refworld.org/pdfid/4538838d0.pdf>, E.T.: 20.11.2020.

Roy, Arundhati : “The Pandemic Is a Portal”, Financial Times 3 April 2020, <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fefcd274e920ca> E.T. 30.12.2020.

UN Human Rights Comm., General Comment No. 36, para. 2.

https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf, E.T.: 20.11.2020.

United Nations Department of Economic and Social Affairs, “Everyone Included: Social Impact of COVID-19”, <https://www.un.org/development/desa/dspd/everyone-included-covid-19.html> E.T. 02.12.2020.

Universal Declaration of Human Rights Article 25, (10 December 1948) https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf

Uygur, Gülriz: “Koronavirüs Günlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği”, <https://www.catlakzemin.com/koronavims-grnnlerinde-toplumsal-cinsiyet-esitsizligi-adaletsizlik-perspektifinden-bir-degerlendirme-ve-derinlesen-esitsizlikler/>, E.T.: 01.12.20.

World Health Organization, “Constitution of the World Health Organization”, https://www.who.int/governance/eb/who_constitntion_en.pdf, E.T.: 18.11.2020.